

Др Андрија Б. Стојковић

ИДЕОЛОГИЈА »СРПСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ« 1804—1830. У ЦЕЛИНИ РАЗВИТКА ФИЛОЗОФСКЕ И ДРУШТВЕНЕ МИСЛИ У СРБА

1. У реферату »Идеологија 'српске револуције' и филозофска и друштвена мисао у Србији у периоду од 1804—1830. године« настојао сам да покажем да је основе идеологији овог значајног периода развитка српског народа дала наша фолклорна мудрост коју су магистрално исказали Филип Вишњић, прота Матија Ненадовић и Вук Караџић, а до врхунца довео Његош са Урошем Миланковићем, и да је та фолклорна мудрост била мерило селективног усвајања европске и светске мисли код нас у првој половини XIX века.¹

У тексту, који следи, настојаћемо да покажемо, да је иста основа и магистралног пута развитка филозофске и друштвене мисли Срба од првих почетака до данас и да је тиме фолклорна мудрост и данас живо присутна у схватању смисла живота чашег народа.

I

2. Праисторија филозофије у Срба издваја се и релативно осамостаљује из културне свести балканских Словена после примања хришћанства и јасније се испољава у XIII веку. Први покушаји модерног систематског мишљења у Срба потичу од просветитеља XVIII века, а своје више домете достижу тек са Урошем Миланковићем 40-тих година XIX века и са низом мислилаца почев од 70-тих година XIX века.²

3. Попут Македонаца, Бугара и Руса, да би сачували своју индивидуалност и Срби су после доласка на Балкан примили хришћанство (а преко њега и феудалне друштвене односе) условно, пошто им је допуштено да у њих укључе своје паганске култове и племенске установе и да очувају свој народни језик у богослужењу. Од значаја је што је српска православна црква, од проглашења самосталности 1219. до данас, мало неговала теологију и остала више политичка него верска организација која дели судбину народа све до XIX века, када се њен утицај (као што је показао Васа Чубриловић и др.) своди на област личног уверења и све више губи друштвени значај. (Подсетимо да је путем осамостаљења народних цркава Европа пошла тек са протестантизмом.)

¹ Научни скуп *Историјски значај српске револуције 1804. године*, 3—5. јун 1980, Београд. Српска академија наука и уметности и Историјски институт у Београду. Овај текст је кореферат са тог Научног скупа. У његовој припреми за штампу аутору су помогли др Богдан Шешић и др Милорад Бертолино, на чему им ов топло колегијално захваљује.

² Видети: А. Б. Стојковић, *Почети филозофије у Срба*. Од Саве до Доситеја на основама народне мудрости, Београд, 1970, и *О филозофској поруци и значају »Србљака«*, Матица српска, »Зборник за друштвене науке«, св. 57, Нови Сад, 1972, стр. 155—163. За даља излагања видети од истог аутора: *Развитак филозофије у Срба 1804—1944*, Београд, 1972.

Због свих тих социјално-политичких и идеолошких околности, **сколастичке филозофије у Срба било је сразмерно мало**. Значајније су и претежније мисли, гноме, апофтегме, гномологије и други »савети здравог разума« којима се не тежи само »спасењу душе своје« већ се оно повезује са судбином свога народа и космоса. **Народна мудрост**, која доминира овим умногоне световним мисаоним преокупацијама попа Драгоља и других, већином анонимних, српских средњовековних мислилаца, (за чије је истраживање посебно заслужан Драгољуб Драгојловић), повезана је са античком хеленском мишљу и инспирисана афоризмима Хераклита, Менандра, Сократа, Протагоре и других рационалиста и реалиста више него мишљу Платона, Плотина и других од цркве цењених мислилаца. У непрекидној борби за опстанак која је захтевала трезвени реализам, Срби су, дакле били упућени мање хришћанској мистици карактеристичној за феудални поглед на свет Европе тога доба (иако су и њој, природно, платили свој трибут), а више рационализму и хуманизму Грка — Византинаца. То су били извори наше мисли и стога мисаона порука Срба овога доба није слушкиња теологије иако је од ње веома зависна. Та порука негује веру у коначну победу човечности и јунаштва над силом и неправдом и бори се за њихову победу, што је било од посебног значаја у доба политичке несамосталности средњег века: **та учена, писана филозофија и друштвена мисао била је тесно повезана са усменом фолклорном мудрошћу, била је одраз реалног живота Срба тога доба и својом ангажованосћу у борби против зла и неправде, за слободу и независност, отварала је перспективе ослобођења од османлијског завојевача и стварања нове српске државе у новим условима.**

4. **Основни резултати развитака српске средњовековне мисли** као специфичног одраза и конституента српске феудалне друштвене структуре и културе, јесу следећа два.

4.1. **Полигичка свест и државна традиција** повезана са **народним усменим погледом на свет и живот** српске патријархалне друштвене организације, која је преживела и српски и турски феудализам и стигла све до XIX века а у траговима до данас. То је **морални кодекс борбености, слободарства, правдољубивости и истинољубивости, херојске жртве за заједницу, хуманизма и оптимизма**, који је доживео вулканске домете у »српској револуцији« 1804—1815. и југословенској од 1941—1945. и догађајима из 1948. који су затим универзализовани, кодекс у основи југословенски и општечовечански који је конституент и етике социјалистичког хуманизма. Вечито немирно и бунтовно балканско подручје од Словеније до Македоније никада се није мирило са неслободом и завојевачи на њему нису могли опстати.

4.2. Са овим је, умногоне, јединствен други основни резултат, а то је **поглед на свет Саве Немањића** (умро 1235), који је у знатном степену кореспондентан народној мудрости и средњовековној мисаоној поруци Срба, иако је његова потка највећим делом преузета од Византинаца. То су принципи **специфичности српског друштва и народне културе, хуманизма, социјалног утилитаризма, рационализма и просветитељства, осамостаљења** српске народне цркве и њеног пове-

зивања са феудалном државом ради народног опстанка, дакле, **принципи етике аутономије мишљења и делања социјализованих личности и народне целине.**

Да су — и поред угледања на хеленско-византијске и друге узоре које и код Саве Немањића, према испитивањима Драгољуба Драгојловића и др., иде и до преузимања већег дела византијских текстова — указани принципи, изрази специфичности виђења света и човека српског народа настали у специфичним условима његове непрестане борбе за опстанак и развитак, запазили су и многи страни познаваоци његове историје и културе, не само источни већ и западни. Тако је енглески филозоф Х. С. Чемберлен у делу »Основи XIX века« (1899, 1904), узео Србе као доказ своје тезе о постојању народа који су способни да ставе идеалне вредности изнад физичког живота и његових вредности, а слична мишљења о »херојској животној форми« наших људи заступали су и Р. В. Ситон—Вотсон у спису »Дух Срба« (1915), Берtrand Расел (на примеру Б. Петронијевића, 1917), Џон Рид, Г. Геземан, А. Шмаус и други истакнути страни слависти и филозофи. Непосредни посматрачи и затим истраживачи херојске и хуманистичке поруке југословенске народне и социјалистичке револуције 1941—1945. изrekli су сличне оцене и ове, до сада најзначајније епопеје историје народа и народности Југославије, чије је историјске корене и континуитете показао њен стратег и реализатор Ј. Б. Тито.

II

5. У **капиталистичком периоду** (од XVIII века до 1943) српска филозофска и друштвена мисао може се поделити на подпериоде: (1) просветитељска филозофија у Војводини, (2) мисао настанка и учвршћења грађанског друштва у ужој Србији од 1804—1870, (3) мисао успона тога друштва од 1870—1918, и (4) мисао његове деградације и пропасти од 1919. до 1943.

У борби тенденција аутохтоности и европеизације (и тиме диференцијације и интеграције), српска грађанска мисао се развија од пренаглашавања националистичко-фолклорног до утапања у космополитско. У доба борбе за увођење западних либерално-демократских услова и у Србији прво су преносене опште идеје, да се од краја 60-тих година увиди неопходност развика капиталистичке основе друштва, и у вези с тим науке и технике, којима су одговарали филозофски позитивизам и реализам.

6. 1. **Ренесансу** у правом смислу доживеле су само оне југословенске земље које су биле ван домашаја турске власти, а то је пре свега хрватска Далмација. У Срба се ипак може говорити о елементима ренесансе не само у уметности већ и у филозофским фрагментима: у спису попа Драгоља »О разумје« (крај XIII или почетак XIV века) налазимо адаптиране мисли хеленских класика на народном језику, као и у списима који се приписују Бугарину Константину Философу, руководиоцу Ресавске школе деспота Стефана Лазаревића. Ти списи (датирани вероватно између 1403—1427) су: »О жеже что

јест разум«, „О јеже што јесте мисл“ и „О философији“, и садрже идеје нововизантијског хуманизма.

6.2. Ако су, дакле, губитком политичке самосталности под Турцима Срби вековима били лишени могућности неговања филозофске мисли каква је стварана у Европи (а која је, по тачном Шмаусовом запажању, била присутна у нашој земљи у доба Немањића), они су, благодарећи присној вези са Византинцима, раније прихватили византијски препород, који је у Византији почео почетком XIII века а пренео се на Запад тек почетком XV века. У Србији се тако од XIII до XV века шири утицај хеленизма, чија је световност преплиће са хришћанском идеологијом која још увек преовладава. Рационализам и реализам, као битне особине овог мисаоног става и њихова критичка метода, постају све видљивији и у српским религиозним текстовима тога периода да преовладају у »српској револуцији« 1804—1815. и у њеном даљем току црпећи са извора стварног народног живота идеолошки исказаним са Филипом Вишњићем, Матијом Ненадовићем и Вуком Караџићем. Усвајање европске мисли вршено је селективно, критеријем стварних народних потреба и одговарања његовој фолклорној мудрости.

7.1. Значи, иако са огромним закашњењем за Европом, Србија је морала убрзаним темпом преживети етапе зачетка либерализма и демократизма, да би, већ крајем 60-тих година, дошла до социјализма Живојина Жујовића и Марковићевог комунизма Маркове Интернационале; истовремено, она је национализам превазилазила југословенском мишљу и космополитизмом да са Марковићем стигне до пролетерског интернационализма.

После заснивања српске модерне државности у »српској револуцији« 1804—1815. и у даљем њеном току са вуковским покретом и прогресивним делом грађанства све оштрије се борећи за народни суверенитет и свестран слободни развитак, Његош са Урошем Миланковићем крунише успон вуковског народног погледа на свет и живот а нарочито његову етику слободарства и борбености, хуманизма и оптимизма, јединства »чојства« и »јунаштва«. У ту моћну, основну струју мишљења и делања која се наставља до наших дана доживљавајући различите етапе развитака, од 40-тих година тежи да се уклопи преношење и адаптирање кантовства, па хегеловства, уз друге мање значајне мисаоне токове.

7.2. **Општи резултат** развитака српске филозофске и друштвене мисли у подпериоду њеног рађања и успона у српском грађанском друштву до 1870. јесте победа **»природног и реалистичког правца«** над спекулативном филозофијом кантовства и хегеловства и појава **социјалистичке идеологије**. Мисао и пракса »народно-демократског тора«, које (уз касније повезивање са претходним прогресивним традицијама — народном мудрошћу, идеологијом политичке свести и државне традиције немањићке државе итд.) зачињу просветитељи и прогресивни писци доситејевско-вуковског правца, а наставља српски социјалистички покрет, успешно преузимају иницијативу из руку идеолога буржоазије и у својим филозофским и социјалнополитичким погледима све гласније захтевају **не само национално већ и социјално ослобођење**. Тако је грађански натурализам и природно-

научни позитивизам у Србији XIX века послужио као спона између грађанске и пролетерске идеологије. Живојин Жујовић означава прелаз од либералске ка социјалистичкој, а Светозар Марковић (пошто је прошао сличан пут) јесте први, не само социјалност већ и марксист и комунист на Балкану, са развијеним филозофским погледима нарочито у области друштва и историје. Марковићев спис »Реални правац у науци и животу« објављен је и у немачком преводу 1875—1876. тако да су с његовим садржајем били упознати вођи и присталице Интернационале, значи и Маркс и Енгелс, К. Кауцки и други, као и шири круг читалаца.³ Марковић је тако један од саоснивача марксизма, чијем је конституисању допринео нарочито указивањем на пут довршења »српске револуције« и њен специфичан и самосталан развитак у јединству националног и социјалног ослобођења народа Балкана и остваривања федеративне заједнице равноправних братских народа у оквирума Европе.

8. После победе »природно-реалистичког правца«, цео **подпериод од 1870—1918**, као доба успона српске буржоазије и изградње буржоаских друштвених односа у Србији, морало је у први план ставити оне области културе које су најтешње повезане са изградњом материјалне основе друштва. Стога се овај подпериод одликује високом вредновањем природне науке и технике уз преношење идеја **позитивизма** О. Конта, Ц. С. Мила, Ц. В. Дрепера и др., **позитивистичког еволуционизма** Х. Спенсера, Е. Хекела и др., **вулгарног материјализма** Л. Бихнера, К. Фогта и Ј. Молешота и др.; од сличних филозофских извора полазили су и српски социјалисти да би шире засновали своја револуционарна схватања повезана с Марковом Интернационалом, да 90-тих година, са афирмацијом српске радничке класе, српски социјалдемократи дођу до аутентичних концепција **марксизма** а убрзо и **лењинизма**. Почети овог подпериода карактеришу се животним и књижевно-идејним **реализмом** (прекретницу од либералног романтизма ка народно-социјалистичком реализму инаугурисао је Светозар Марковић највише преко Н. Г. Чернишевског). Иако се и даље прави компромис с религијом и црквом, ово доба је претежно световно оријентисано. После пролазног руског утицаја (преко социјалиста и комуниста) оно стоји претежно у знаку француске културе. Врхунски синтетички филозофи код Срба инспиришу се филозофским класицима (Лајбниц, Спиноза, Кант, Хегел и др.).

Преносећи претежно либерално-демократску европску мисао, која је одговарала потребама изградње српског грађанског друштва, српска грађанска филозофија, почев од 60-тих година XIX века, бележи имена учених позитивиста и еволуциониста разних нијанса: Владимира Јовановића, Мите Ракића, Михаила Вујића, Лазе Костића (оригинална синтеза наше народне мудрости, позитивизма, еволуционизма и хеленских традиција на основама пенестетизма), Милоша Миловановића, Љубомира Недића, Драгише Ђурића и др.; затим естетичара и критичара Богдана Поповића и Јована Скерлића, низа

³ Слободан Комадинић и Ђорђе Митровић, **Радови Светозара Марковића и његових сабораца у гласилима I Интернационале, »Дијалектика«, бр. 2-3/1978, стр. 237—240.**

филозофа наука разних нијанси позитивизма — Косте Стојановића, Михаила Петровића, Томе Живановића и др., затим Јована Жујовића и Милутина Миланковића; кантовца Светомира Ристића и др.

Своје врхунце, нарочито у погледу универзалне синтезе, ова филозофија достиже метафизичким системима Божидара Кнежевића (претежно позитивисте) и Бранислава Петронијевића (хиперметафизичара који се инспирише Лајбницом и Спинозом), који је уз то и значајни биолог и математичар. По значају за општу филозофију треба истаћи резултате у филозофији наука постигнуте са Михаилом Петровићем (општа математичка феноменологија која антиципира и неке идеје кибернетике), Томом Живановићем (систем трипартиције или персонализма у кривичном праву, етици итд.) и Јованом Цвијићем (оригинална методологија етнопсихолошког и социолошког истраживања); значајне резултате у гносеологији и методологији наука дали су и Јован Жујовић и Милутин Миланковић и др. Сви се они инспиришу мишљу филозофских класика али дају релативно самосталне филозофске доктрине.

Овај потпериод је одмах у почетку дао умногоме **марксистичку мисао** социјалистичког покрета Светозара Марковића (1868—1875), а у многим елементима и Мите Ценића, Васе Пелагића (1895—1899) и Драгише Станојевића и марксистичко-лењинистичку мисао српских социјалдемократа Радована Драговића, Димитрија Туцовића, Душана Поповића и др. Управо српски социјалисти и социјалдемократи настављају и дају **социјалистички садржај дубинској народној идеологији »српске револуције«** продубљујући мисао и праксу самосталног и специфичног пута нашег развитка у повезаности са прогресивним токовима Европе и света.

9.1. У српској грађанској мисли од 1919—1943, као мисли деградације и слома српског грађанског друштва, манифестује се позната законитост преласка од космолошке претежно на антрополошку проблематику као израз смене узлазне силазном фазом развитка ове друштвено-економске формације. Ова је мисао углавном антрополошки усмерена »филозофија живота« и одликује се наглим бујањем у ширину, али по садржају се мора оценити као претежно **епигонско преносење западних и неких источних филозофема** свих могућих праваца, нарочито ирационалистичких и позитивистичких, уз покушаје њиховог прилагођавања нашој средини.

Метафизичар Петронијевић сада прелази на чисту науку и тежи популаризацији раније заснованих метафизичких схватања. Нове резултате дају позитивисти Драгиша Ђурић, Тома Живановић, Михаило Петровић, филозофи наука Јован Жујовић, Милутин Миланковић и др. Јављају се нова имена мањег значаја као што су еклектици Милан М. Новаковић и Милош Р. Милошевић, логички позитивист Кајица Миланов и др. Ирационалисти разних струја су: Димитрије Митриновић, Николај Велимировић, Ксенија Атанасијевић, Милош Н. Ђурић, Владимир Вујић, Првош Сланкаменац, Борислав Лоренц, Јустин Поповић, Светомир Ристић, Душан С. Николајевић, Филип Медић, Момчило Селесковић, Аница Савић — Ребац и др.; они покушавају да своја схватања повежу са религијско-ирационалистичким елементима наше народне мисли. Естетичари позитивисти су Богдан Поповић и др.;

позитивисти-биологисти — Владимир Служић, Љубомир Петровић, Милутин Борисављевић, Љубомир Савковић; естетичари-емотивисти су Сима Пандуровић, Ђорђе Анђелић, Иван Ђаја, Светомир Ристић, Димитрије Митриновић и др. Негује се филозофија историје, културе и религије, етика, аксиологија и друге антрополошко-хуманистичке дисциплине — претежно од стране ирационалиста, док позитивисти развијају широк спектар методолошких и гносеолошких схватања.

Изузев врхунских синтетичара и методолога, који показују знатан степен оригиналности и снаге мисли, оволико богатство српске грађанске мисли овог периода више сведочи о **културној интеграцији с Европом** и светом и о преношењу њихове мисли уз извесне покушаје самосталног умовања и адаптације страног могућностима и потребама Срба тога доба него о оригиналним доприносима српске грађанске филозофске и друштвене мисли европској и светској. Управо као таква, **претежно епигонска**, филозофија у Срба овог периода била је интегрални део српске грађанске културе, која је такође тежила да буде више или мање верна копија европске културе и цивилизације и тиме одраз иманентне структуре буржоаског друштва уопште у времену његове деградације и пута у слом. Бескрајна разноврсност нијанси ове филозофске и друштвене мисли није израз тежње за самосталним сагледавањем специфично нашег пута развитка на основама позитивних народних традиција већ управо обратно — симптом **деградације и распадања и кидања везе са дубинским токовима народних тежњи и рефлексије заснивања хуманизма и слободарства**. Тачност ове оцене евидентна је у исходу априлског рата старе Југославије 1941. и у чину оснивања Нове Југославије 29. XI 1943.

9.2. У накнаду за то, међутим, у нашем међуратном грађанском друштву рађали су се социјалистички и комунистички друштвени погледи које носи југословенски марксистички раднички покрет предвођен од стране КПЈ. **Марксистичка филозофија** у Срба овог периода, према томе, не постоји самостално већ као јединствен поглед на свет југословенског радничког покрета који се припрема за револуцију.

Пребродивши почетне кризе, ова филозофија временом достиже европски ниво у именима Симе Марковића, Огњена Прице, Душана Недељковића и низа других наших међуратних марксиста, и успешно води идеолошку борбу против владајућег буржоаског погледа на свет. Нарочито епистемологија Симе Марковића и студије из опште дијалектике, стике и естетике Душана Недељковића, дају резултате који су и данас актуелни.

И док југословенска буржоазија утапа своју идеологију у европске епигонске филозофеме — **југословенски комунисти реafirмишу наш традиционални принцип самосталног и специфичног пута развитка свих народа** — сада као пута у борби за социјализам. Оптужен за »увоз стране идеологије« у нашу земљу, генерални секретар КПЈ Филип Филиповић је у својој одбрани на тзв. видовданском процесу (18. II 1922) рекао: »комунистичка политика не представља просту копију пронађених и патентираних начела у Москви, она се састоји

у вођењу револуционарне борбе маса, за коју су услови у свакој земљи умногоме различити».⁴

У складу с тим, југословенски марксисти жестоко критикују преживеле традиционалне и грађанске културне и друге вредности (косовски и светосавски мит, разне реакционарне и декадентне културне, политичке и друге појаве) и утврђују **континуитет позитивног културног наслеђа**, које је буржоазија сада занемаривала а прихватао га наш раднички покрет нарочито у времену стварања Народног фронта за борбу против фашистичке опасности (од 1935). То су пре свега личности и дела Доситеја, Вука, Матије Ненадовића и Светозара Марковића, народна поезија и стваралаштво уопште, богумилски покрет, покрет Младе Босне и југословенске револуционарне националне омладине пред I светски рат, писци и композитори Цанкар, Крајчевић, Скерлић, Змај, Нушић, Мокрањац, Лисински и други, чија су места у нашој социјалистичкој култури одредили Ђорђе Јовановић, Војислав Вучковић, Павао Марковац, Милован Ђилас, Веселин Маслеша, Душан Кермаунер, Отокар Кершовани, Моша Пијаде, Коста Рацин, Горан Ковачић и др.

Одлучујући корак у осамостаљењу нашег радничког покрета учињен је доласком руководства предвођеног Ј. Б. Титом у земљу (1937) ради непосредне припреме и извођења револуције. Историјски значај самосталне одлуке о подизању устанка 4. јула 1941. године најважнији је доказ способности КПЈ за тачну процену револуционарне ситуације и задатка нашег радничког покрета као предводника слободарских маса народа, као што је стратегија специфично наше револуције повезане са народнослободилачким ратом 1941 — 1945. без угледа у историји.

III

10. **Данашња филозофска и друштвена мисао социјалистичког друштва Нове Југославије** (од 1943. даље), после фазе до 1948. у којој наставља класичну марксистичку мисао, и прелазне фазе тражења (1948—1958), са позиција нашег самоуправљачког социјализма почиње борбу (за чије су прве почетке заслужни наши међуратни комунисти и марксисти) против стаљинског филозофског и социјално-политичког ревизионизма и догматизма и за развитак нарочито социјално-политичке стране филозофске и друштвене мисли марксизма.

У тој борби за даље осамостаљење нашег друштва, Ј. Б. Тито, са Насером и Нехруом и другим истакнутим вођама ослободилачких покрета савременог света, конципира и изграђује покрет несврстаних земаља који води самосталну и независну политику активне мирољубиве коегзистенције и борбе за развитак социјалистичких односа руковођења унутарњим прогресивним снагама земаља савременог света независних од војних блокова и поделе утицајних сфера. Југо-

⁴ Ј. Веселинов, Предговор »Изабраним списима« Ф. Филиповића, књ. I, Београд, 1962, стр. XV. Наша даља излагања заснивају се на резултатима нашег списка: Поглед на развој филозофије марксизма у југословенским земаљама, Матица српска, »Зборник за друштвене науке«, Нови Сад, 1969, св. 53, стр. 5—78.

словенски марксисти, независно од плурализма схватања која су се међу њима јавила нарочито од 1956, заузимају критички став према стаљинском и неостаљинском »дијамату« као сурогату марксистичке мисли и дају прилоге даљем развитку југословенске варијанте марксизма и његове филозофске и друштвене мисли, настављајући традицију коју је од Марксове Интернационале преузео још Светозар Марковић — традицију најтешњег **повезивања научне и хуманистичке стране марксизма** и на њему засноване друштвене револуционарне праксе. Међутим, док критички интегрални дијалектички и историјски материјалисти остају доследни у даљој разради доприноса »Вука и народног стваралаштва у културној револуцији нашег доба«⁶ (како је овај задатак формулисао Душан Недељковић) — југословенски антрополошки марксисти занемарују домаће резултате постигнуте током историје филозофске и друштвене мисли и оријентишу се претежно на стране изворе.

Недељковић је доказао неоспоран утицај народног стваралаштва не само у нашој револуцији као целини, већ и у њеној уметности и књижевности: »из њега је у наше предреволуционарно време израстао нови 'недостижни узор' и 'норма' македонске поезије у **Белим мугрима** македонског радника и песника **Косте Рацина**« а затим »тако су се у окршајима нашег ослободилачког рата и социјалистичке револуције рађале са истих најдубљих извора народног стваралаштва песме народног хероја **Кајуха** у Словенији, **Бранка Ђопића**, и **Скендера Куленовића** у Босни и Херцеговини, **Владимира Назора** и **Горана Ковачића** у Хрватској итд«. По Недељковићу, »од романа **Бурлеска Господина Перуна, бога грома**, **Растка Петровића** пре револуције, до 'песме простих' речи **Милана Дединца** и фантастике **Васка Попе**, која се инспирише фантастиком фолклора, данас, свуда налазите у основи видан и блистав наш фолклорни фонд«.

Недељковић је са широким кругом сарадника часописа »Фолклор« из наше земље и света током година евидентно доказао најтешњу повезаност вековних позитивних хуманистичких и слободарских традиција народа Србије и Балкана са »српском револуцијом« из 1804. и вулканским револуционарним таласом 1941—1945. у којем су настале нове епске песме и други производи изворног народног стваралаштва. Недељковић је, међутим, устао како против реакционарне рустикализације у савременим условима, тако и против злоупотребе фолклора у облику шунда, продукованог масовно у комерцијалне сврхе и указао на интернационални карактер фолклора данас: »улога фолклора при том данас није мала, него увек коренита и све већа, све одговорнија. При све ширем радничком и ослободилачком покрету народа, при радију и телевизији, грамофонским плочама и све масовнијем и општијем туризму и толиким другим начинима којима се народи све присније упознају и повезују, фолклор, увек народан и међународан, све се више (...) интернационализује не само хорским групама, већ и самим толико раширеним цезом«. Међутим, »на овој последњој речи морамо застати и своју одговорност фолкло-

⁶ Душан Недељковић, **Вук и народно стваралаштво у културној револуцији нашег доба**, Београд, 1975, стр. 195—196.

риста добро уочити и признати. Фолклор постаје естрадан и на разне начине предмет шпекулације, профита разних каријера и изопачавања за пусти динар кроз који се све, па и он, може гледати».⁶

11. Анализом суштине историјског процеса развитка нашег друштва и његове идеологије запажамо, да и у овом периоду развоја нашег схватања света и човека остаје значајнија **друштвено-политичка филозофска мисао**, која настоји и успева да иде испред друштвене праксе и да предвиђа и руководи њене токове. Успостављајући историјски континуитет, генерални стратег и реализатор наше револуције **Ј. Б. Тито** у програмској расправи «У чему је специфичност ослободилачке борбе и револуционарног преображаја нове Југославије»⁷ указао је на пресудну улогу субјективног фактора — Комунистичке партије Југославије — у нашој револуцији и изградњи самоуправљачког социјализма, чији је историјски контекст «традиционална љубав наших народа према слободи и независности за коју су и наши преци вјековима лили своју крв и жртвовали, ако је то било потребно, све што им је најдраже. Заборавља се, па чак и потцјењује онај најважнији фактор, који је не само омогућио устанак већ му је и осигурао успјех, а то је: **организираност устанка и правилно руковођење њиме**, што је заслуга Комунистичке партије Југославије, њених кадрова, који су у најтежим данима историје наших народа остали до самоодрицања вјерни своме народу, и први у борби, са оружјем у руци, дали херојске примјере те вјерности». Наши су народи дакле показали «високу свијест» о «тежини борбе и жртава у борби» коју су предузели, и авангарда те борбе КПЈ успела је да окупи «широке масе народа, без обзира на партијску, националну и вјерску припадност, биле су а и данас су тако јединствене против домаће реакције» зато што је код њих «била високо развијена позитивна национална свијест», «што су широке народне масе у Југославији биле и јесу родољубиве, слободољубиве и прогресивне, — оне су брзо схватиле сву озбиљност историјских збивања», укључило се у Народни фронт борбе против окупатора и домаћих његових слугу и извојевале не само националну већ и социјалну слободу.

Тито на магистралан начин скицира суштину «**специфичности ослободилачке борбе и револуционарног преображаја нове Југославије**» и то тако, што успоставља историјски континуитет позитивног идеолошког наслеђа слободарства и борбености, хуманизма и оптимизма свих наших народа током историје, наслеђа којем је српски народ дао значајан допринос на који смо напред указали (чл. 3, 4, 8, 9.2). Тито међутим добро зна, да такав пут наших народа **кроз историју** и нарочито у борби за социјализам није случајан, већ законит: у ослободилачком рату и револуцији «постоје елементи историјске законитости у развоју друштва» које су открили Маркс и Енгелс а даље развио Лењин; «та историјска законитост настала је и има у своме развоју код нас у Југославији, до извјесног степена, нове **форме** које су у току рата биле условљене новим карактером рата и новим **посљедицама** тога рата» и «специфичан карактер развоја и резултати

⁶ Исто, стр. 196—197.

⁷ Ј. Б. Тито, **Говори и чланци**, Београд, 1959, књ. II, стр. 347—357.

тога развоја код нас не противрјече науци марксизма-лењинизма; напротив они се потпуно слажу са том науком«.

У томовима својих списа Тито је деценијама указивао на историјски континуитет, с једне, и специфичност и самосталност нашег развика, с друге стране. Без тога се не може разумети наш отпор стаљинизму и изградња самоуправљачког социјализма без угледа у историји у оквирима покрета несврстаних земаља и прогресивног дела савременог човечанства уопште. Тито упорно указује на значај таквих особина наших народа као што су морално-политичка снага, »позитивна национална свест«, слободољубивост и слободарске традиције, храброст, смелост и непоколебљивост, достојанство и понос, истинољубивост и правдољубивост, самопоуздање, стваралаштво и виталност, државотворни смисао итд.

Благодарећи таквом субјективном фактору, марксизам је код нас схватан и примењиван не као канон већ као органон револуције: по Титу, »та успјешна реализација марксистичке науке у нашој пракси омогућава нам и успјешну борбу против ревизионизма у тој науци« јер »разраду и примјену тих принципа у свакој земљи посебно могу вршити само они који су израсли из дотичне земље, који познају проблеме своје земље, који познају њену историју, њене обичаје, њене слабости и позитивне стране, који могу будно пратити све појаве на лицу мјеста« јер »познају марксистичку науку« у пракси«.

Спој народноослободилачке борбе са борбом за прогресивне друштвене преображаје, спој националног и социјалног ослобођења у оружаном револуцији а затим изградњи самоуправљачког социјализма, дакле — социјалистичка револуција у специфичној форми народноослободилачког рата и изградња социјалистичких односа на основи самоуправљања, такву концепцију и њену реализацију могао је остварити само раднички покрет предвођен Партијом и Титом **благодарећи условима који су створени целокупним претходним развиком народа и народности Југославије**, о чему смо напред говорили.⁸

Анализа дела Титових сабораца Кардеља, Бакарића, Вељка Влаховића и других обогаћује и прецизира закључке које смо извели.

IV

12. Општи закључци наших излагања били би следећи.

Филозофска и друштвена мисао у Срба (а) по општој линији свога развика (чији континуитет све до XIX века, а и данас, умногоме одржава усмена народна мудрост и стваралаштво уопште), и (б) по својим основним одликама, интегрални је конститутивни део наше историје и савремености.

Током развика ове мисли, која се карактерише борбом тенденција европеизације и аутохтоности, српски народ није био ничија

⁸ Упореди Предметни регистар Титових Говора и чланака, 1959, књ. XII, стр. 82—83. Затим Милан М. Миладиновић, **Основна морална својства комуниста у НОР-у и Револуцији**, Београд, 1972, стр. 404; **Основне моралне вредности социјалистичке револуције у Југославији (1941—1945)**, Ниш, 1978, стр. 448. Душан Недељковић, **Етика Сутјеске**, Београд, 1964. Радослав Ратковић, **Титова стваралачка примена марксизма**, »Политика«, Културни додатак бр. 45, 17. V 1980, стр. 11.

културна колонија: отворен за позитивне утицаје које је могао асимилovati, он је све време од примања хришћанства (условљеног тим мерилом), од поруке усмене народне мудрости и Саве Немањића преко Доситеја Обрадовића, Вука Караџића, Светозара Марковића, Димитрија Туцовића, Филипа Филиповића до Тита и других савремених југословенских марксиста одржао **принцип специфичности и самосталности свога развитака и погледа на свет и живот**. Тај принцип је, природно, мењао своје класно-социјалне садржаје: одлучујући прелом од православно-византијске феудално-црквене ка прихватању модерне европске, а то значи, световне и космополитске грађанске мисли, учинио је Доситеј; одлучујући прелаз на изградњу целокупног друштвеног живота на народносној основи учињен је са прерастањем досигејевске у **вуковску идеологију — мисао »српске револуције«** из 1804—1815, а прелаз ка социјалистичкој и комунистичкој мисли и акцији — **Светозар Марковић и српски социјалдемократски и раднички покрет** од Туцовића даље. Указујући на непосредну повезаност развитака југословенске марксистичке филозофске и друштвене мисли са нашом социјалистичком револуцијом и изградњом. **Ј. Б. Тито је у својим делима и делатностима дубоко засновао и образложио принцип специфичности и самосталности нашег развитака**, који је стекао светскоисторијски значај интернационализацијом нашег сукоба са Информбироом (1948), изградњом самоуправљачког социјализма и покрета несврстаних земаља.

13. Основне одлике српског народног погледа на свет, друштво и човека, које се својим позитивним садржајем укључују у нашу социјалистичку револуцију и изградњу, јесу следеће:

13.1. Реалистички, критички и конкретни **рационализам и еволуционизам**, који се у свакидашњој сфери држи чврстог тла емпиријских чињеница и у свој својој синтетичности не одлеће далеко од њега.

13.2. У највишим, мета-нивоима овог мислилаштва, који код Срба долазе у први план у кључним животним ситуацијама као што је »српска револуција« из 1804—1815. а нарочито НОБ и револуција 1941—1945, карактеристична тежња за **универзалном филозофском синтезом** (у том смислу типични су: кључни принципи народног стваралаштва; Његош, Урош Миланковић, Божидар Кнежевић, Петронијевић, Михаило Петровић, Тома Живановић и др.) — иако склона да у свом неговању идеала и врхунских вредности слободу, част и поштење, истину и правду претпостави и самом животу — такође углавном успева да одржи везу са чињеницама емпиријског света.

13.3. **Аутономија живота и мишљења**, позитиван однос према животу и реално схватање смрти, слободарство и борбеност, хуманизам и животни оптимизам, карактеришу антрополошко-хуманистички став Срба.

13.4. **Народни суверенитет** заснован на **самоуправној** друштвеној организацији основа је схватања друштва и човекове слободе у Срба.

14. Ова су схватања била основни **критеријум у селективном одабирању страних елемената за изградњу сопствених филозофских**

схватања у Срба, а то су схватања која су могла да опстану и да утичу у њиховој средини.

У погледу страних угледа, видимо да су у почецима били доминантни грчко-византијски и други источни, а од Доситејевог времена углавном западни утицаји. У погледу тежње за филозофским осмишљавањем историјских токова и друштвене свести српског народа, Петронијевић, зрели Кнежевић, Драгиша Ђурић, Михаило Петровић, Тома Живановић, зрели Димитрије Митриновић и други, филозофирали су не везујући се за наше народне координате (осим јако изражене тежње за универзалном филозофском синтезом уз одржавање бар извесне везе са емпиријским чињеницама); Урош Миланковић и Лаза Костић су тежили остваривању специфично словенског, а Милан Кујунџић, позни Кнежевић, Милош Миловановић, Јован Цвијић, Милош Ђурић, млади Димитрије Митриновић и други младобосанци, Јован Жујовић, Милош Р. Милошевић и други — остваривању специфично српског и југословенског погледа на свет; најзад, наши марксисти од Светозара Марковића до Ј. Б. Тита и других наших савременика, теже конституисању једне интернационалистичке и општечовечанске хуманистичке филозофије као погледа на свет нашег радничког покрета и преко њега већине прогресивних дела народа што више прилагођеног нашим специфичностима али притом битним својим цртама заједничког већини човечанства, нарочито нерврстаних земаља.

Корифеји магистралних схватања, која су попримила обележја погледа на свет низа генерација и постала конституент српске мисли током историје, су: Сава Немањић; Доситеј Обрадовић, Вук Караџић, Његош; Светозар Марковић, мисао српске социјалдемократије (Димитрије Туцовић, Душан Поповић), мисао социјалистичке револуције, отпора стаљинизму 1948. и изградње социјалистичких самоуправљачких односа (Сима Марковић, Огњен Прица, Душан Недељковић, Веселин Маслеша; Богдан Шешић, Вуко Павићевић, Драгутин Лековић) са горостасном фигуром Јосипа Броза Тита, која је добрим делом израсла у Београду и Србији, у овој средини изборила велике битке савремене југословенске и светске историје и указала на путеве будућности.

»Помоћни стубови« ових магистралних схватања и на њима израсле праксе обележени су именима попа Драгоља, Константина Философа; Уроша Миланковића, Лазе Костића; Боже Кнежевића, Јована Цвијића, Јована Скерлића, Јована Жујовића и др.

За **општу филозофију наука** од несумњивог су значаја схватања Михаила Петровића, Томе Живановића и Јована Цвијића, затим Симе Марковића, Јована Жујовића, Милутина Миланковића и Ивана Баје.

Најзад, карактеристична су и тиме од општијег значаја и схватања Богдана Поповића, Јована Скерлића, Драгише Ђурића, а међу ирационалистима — Димитрија Митриновића, Николаја Велимировића, Милоша Ђурића, Душана С. Николајевића, Ксеније Атанасијевић, београдских надреалиста.

По страни од ових токова стоје две појаве за које има интереса **општа историја филозофије**. Прва је — **богумилски покрет** на

тлу Македоније, Србије и Босне, заслужан за почетке борбе с црквом за слободу мисли и савести и за изванредан теоријски допринос европској мисли. Друга је — **Петронијевић**, значајан као природњак и дијалектичар, а као мислилац заслужан што је дао најубедљивије доказе о способности Срба и за консеквентне архитектуре најапстрактније (иако неодрживе) метафизике и хиперметафизике.

15. Уопште узев, **допринос српске филозофије** није толико значајан за светску културу као што су то српска средњовековна архитектура, фреске, фолклор и језик, и неки облици савременог културног стварања (шах, филм, опера и музика уопште, спорт), и далеко је мањи од значаја српске борбене политичке историје за светску. Али тај допринос (и то не само маргиналан) ипак постоји, и ушао је не само у совјетске и словенске већ и у многе западне историје филозофије и енциклопедије.

Иако темељна специјална изучавања овог питања нису вршена, прелиминарне анализе показују да и данас, у условима нашег самоуправљачког социјализма који у највишем степену одговара друштвеној свести и менталитету народа и народности СФРЈ, изложене основне одлике српског народног виђења света, друштва и човека (које су у низу ставова блиске погледима већине народа и народности наше земље) задржавају свој позитивни садржај. Задржавају га у преображеном виду, превазиђене у марксистичком погледу на свет југословенског самоуправљачког друштва, али и ван њега.

16. **Историјска поука**, која несумњиво следи из развоја српске филозофске и друштвене мисли као интегралног дела српске политичке и културне историје а у извесном смислу и степену и наше социјалистичке самоуправне савремености, јесте следећа. Морамо и даље бити отворени за сва позитивна општечовечанска достигнућа Истока и Запада, Севера и Југа (а нарочито за тековине других народа и народности Југославије), али на општој основи филозофије марксизма тежити изградњи нијансе сопствених, нама примерених филозофских погледа који изражавају специфичност наше друштвене свести и могу на њу (а то значи на наше опште друштвене токове) радикално утицати. Јер се и српски народ једино тим путем може развијати и са најбољим својим достигнућима интегрисати у југословенску, европску и светску човечанску и културну заједницу, а то значи у садашње социјалистичко и будуће комунистичко светско друштво. Када су у питању интеграциони процеси, морамо се сложити са Крлежом да основ окупљања југословенских народа и народности не може бити оно што их дели (а најмање њихове конфесије — католичка, православна, исламска и друге) већ оно што их спаја — а то је пре свега самоуправљачки производни однос, заједничком борбом извојевана слобода, братство и јединство и заједничка будућност.

Утолико је познавање специфичности филозофске и друштвене мисли свих народа и народности СФРЈ у њиховом историјском конгинуитету значајно као регулатив савремених напора изградње погледа на свет југословенског самоуправног социјалистичког друштва и човека, и његовог интегрисања као равноправног члана у балканску, европску и светску заједницу народа, која (нарочито покретом нескриваних земаља) све више постаје социјалистичка и комунистичка.

17. Место и значај идеологије »српске револуције« 1804—1815, сагледане у целини развитка филозофске и друштвене мисли у Срба, јесу следећи:

Та је идеологија — као одраз изузетног, вековима припреманог историјског напора Срба за националним и социјалним ослобођењем, — у кондензованом облику изразила **суштину колективне свести** српског народа — његове фолклорне мудрости и народног стваралаштва уопште у ономе што јој је специфично али и у ономе што је у њој југословенско и општечовечанско, и тиме евидентно показала суштину његовог историјског опредељења за самосталан пут развитка у оквирима југословенске, европске и светске заједнице народа.

Као у основи стабилна и инваријантна, та колективна свест српског народа показује се и у **феудално доба** (мисао Саве Немањића, писане рефлексије о свету и човеку немањићког каснијег доба) истоветном у основним принципима. Својим манифестацијама у историјским **догађајима 1941—1945.** та је свест, као што је магистрално показао Ј. Б. Тито, као интегрални део колективне свести народа и народности Југославије, још једном показала своју суштину, а затим у отпору стаљинизму од 1948. и изградњи самоуправљачког социјализма, можда не мање у интернационализацији принципа нашег друштвеног система у покрету несврстаних и међународним односима у целини.

Различите етапе развитка и манифестовања те колективне свести уметнички су исказали нарочито Његош и Иван Мажуранић, Иво Андрић, Добрица Ђосић, Мило Лалић, Антоније Исаковић, Чедомир Миндеровић, Бранко Ђопић, Скендер Куленовић, Јован Поповић и многи други. Она је уметнички рекреирана и у филмовима као што су они о епопејама Неретве и Сутјеске, и на друге начине.

У томе је њена трајна вредност — трајна у релацијама људским и општечовечанским које значе зближавање народа током изградње комунизма. Уколико су општечовечанске, вредности наше колективне свести ће се уклопити у колективну свест будућег уједињеног човечанства, без антагонистичких противречности, хегемоније и неравноправности, човечанства чију је визију исказао Тито у свом историјском говору на скупу несврстаних у Колумбу (1976).

IDÉOLOGIE DE LA »RÉVOLUTION SERBE« DE 1804—1830 DANS L'ENSEMBLE DU DÉVELOPPEMENT DE LA PENSÉE PHILOSOPHIQUE ET SOCIALE CHEZ LES SERBES

Se référant aux faits, l'auteur trouve les fondements de l'idéologie de cette révolution nationale—libératrice et sociale—politique dans la sagesse folklorique serbe et montre que cette sagesse était le critère de l'adoption sélective des acquisitions positives de la pensée européenne et mondiale par les Serbes depuis leur christianisation jusqu'à nos jours. Les caractéristiques fondamentales de cette conception du monde et de l'homme sont: le rationalisme réaliste, critique et concret et l'évolutionnisme qui s'entient aux faits historiques, mais au méta-niveau (aux tournants de vie et d'histoire et dans son ensemble) atteint la synthèse philosophique universelle; ensuite l'autonomie de la vie et de la pensée, le rapport positif envers la vie et la conception réelle de la mort, le libéralisme et l'esprit combatif, la non-acceptation du mal, l'humanisme et l'optimisme vital, caractérisent l'attitude anthropologique-humaniste des Serbes, en tant qu'individus et en tant que peuple. Un de leurs caractères particulièrement importants est la lutte pour la souveraineté populaire, basée sur l'organisation sociale autogestinaire. L'auteur montre que ces traits sont communs, sous nombre des rapports, à tous les peuples yougoslaves et qu'ils ont été réaffirmés au cours de leur lutte commune contre l'envahisseur et pour la libération sociale en 1941—1945 et le développement autogestinaire ultérieur de la nouvelle Yougoslavie.

A la fin, l'auteur exprime sa conviction que les caractéristiques fondamentales de cette idéologie sont universellement humaines et que par leur affirmation les peuples yougoslaves peuvent être inclus dans la communauté mondiale des peuples qui est en train de se former, malgré toutes les difficultés, et qui sera réalisée dans l'avenir communiste du genre humain.